

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

לשם יחוד, הוצאת התפילין מנרתיקן - מקורות והערות

א. אמירת לשם יחוד לפני הנחת תפילין

נהגו רבים לומר את נוסח 'לשם יחוד' הנדפס בסידורים, לפני הנחת תפילין. נוסח זה מועיל לכוון למהות מצוות תפילין ועניינה¹.

יש פוסקים שכתבו נגד נוסח זה - הנודע ביהודה טען שאין לומר נוסח זה, אלא די בכוונה שבמחשבה, יחד עם הברכה שבה מרומזות כל הכוונות. כדבריו כתבו פוסקים נוספים, גם מתנגדים וגם חסידים.

אבל - פוסקים רבים סברו שאין איסור לומר נוסח זה, אדרבא, אמירת לשם יחוד מועילה ומסייעת לכוונה הנצרכת בעת קיום מצוות תפילין (ומצוות נוספות).

ויש שכתבו יותר מזה - שגם בדברי חולין יש לומר לשם יחוד, על מנת שמעשי האדם כולם יהיו מכוונים לשמו יתברך.

ב. הוצאת התפילין מהנרתיק

תפילין של יד מניחים לפני תפילין של ראש. לכן, יש להכניס את התפילין לנרתיק באופן שכשיבוא להוציאן יפגע בשל יד תחלה².

את התפילין יש להוציא מנרתיקן בכבוד. אסור לנער את הנרתיק ו'לשפוד' את התפילין ממנו, וכן אסור לנער את הרצועות על מנת להוציא את התפילין מקופסתן³.

אחר שהוציא את התפילין - ינשקם בחיבה 'ואשרי מי שעובד ה' בשמחה'⁴.

מקורות והערות

1. בשו"ת חוות יאיר (סי' רי) כתב: והנה מקרוב יצא לדפוס סידור תפילה מת"ח מוחזק בתורה וביראת ה' והדפיס בו דברי מוסר רבים לבני כפרים וכ"כ בהקדמתו שעיקר כוונתו להמון ב"ב וכאשר הגדתי לחבורות ב"ב המוניים פירוש סידור תפלה ולפני אחד מהם היה סידור תפלה חדשה מסידורים הנ"ל שאלני אחד מהם שאפרש ג"כ מ"ש המחבר החדש שיאמר לפני הנחת תפילין ולבישת ציצית וכן בכמה דוכתי לשם יחוד הקדוש ברוך הוא ושכינתו ע"י ההוא טמיר ונעלם וכאשר השבתי לו שלא נאמרו הדברים רק לת"ח מופלגים השיבני שלא יבקש לאמרו וגם להבין ענינו רק אגיד לו פירוש המלות וכאשר דחיתיו שנית חרה אפו ואמר כדעת ודברי עדת המקהילים ובראותי דפקר טובא אמרתי להפיס דעתו שיאמין לי בהן צדקי שגם אני אינני מבין תכלית דיבור דברים אלו וענינם וכן האמת ואולי לא ידעו ולא יבינו את זה כל חכמי הקבלה דורתנו אף המצפצפים והמהגים בקבלת האר"י".

ובאופן חריף יותר מהחוות יאיר, כתב הנודע ביהודה (יו"ד קמא סי' צג) נגד אמירת לשם יחוד: "ועל הרביעית אשר שאל בנוסח לשם יחוד אשר חדשים מקרוב נתפשט ונדפס בסידורים הנה בזה אני משיב עד שאתה שואלני נוסח אמירתו יותר ראוי לשאול אם נאמר כי טוב באמירתו. ולדעתי זה רעה חולה בדורנו ועל הדורות שלפני זמננו שלא ידעו מנוסח זה ולא אמרוהו והיו עמלים כל ימיהם בתורה ובמצות הכל ע"פ התורה וע"פ הפוסקים אשר דבריהם נובעים ממקור מים חיים ים התלמוד עליהם נאמר תומת ישרים תנחם והם הם אשר עשו פרי למעלה וגדול מעל שמים חסדם. אבל בדורנו הזה כי עזבו את תורת ה' ומקור מים חיים שני התלמודים בבלי וירושלמי לחצוב להם בורות נשברים ומתנשאים ברום לבבם כל אחד אומר אנכי הרואה ולי נפתחו שערי שמים ובעבורי העולם מתקיים אלו הם מחריבי הדור. ועל הדור היתום הזה אני אומר ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בהם וחסידים יכשלו בם. והרבה היה לי לדבר מזה אבל כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע וה' ירחם עלינו".

והתנגדות זו לאמירת לשם יחוד, הייתה לא רק אצל המתנגדים אלא גם אצל חלק מאדמורי"י החסידות- כפי שמעיד בשו"ת דברי יציב (שו"ת או"ח סי' סה): "וכדאי להזכיר דבר חידוש ששמעתי מכ"ק אאמו"ר זי"ע, ששמע מפ"ק של אא"ז בעל דברי חיים זי"ע שאמר, שהצדק עם הנוב"י לגבי אמירת לשם יחוד לההמון שלא באו לסודן של דברים, ומעין זה בחק יעקב סי' תפ"ט ס"ק י"א בענין הספירה שכבוד אלקים הסתר דבר עיין שם, והם ענינים גבוהים ונשגבים והכל רמזים דקים".

[ועיי' מעשה רב (כת"י סינסטי סי' לו) שהגרי"א לא אמר לשם יחוד וטעמו שה' א-לוקינו הנאמר בברכה הוא יחוד קב"ה ושכינתיה (ולכן יש לומר בתכיפות ה' אלוקינו ללא הפסק בניהם)]

אבל רוב הפוסקים, מתנגדים וחסידים, התירו לומר לשם יחוד, ויש שלא רק התירו אלא הורו לומר לשם יחוד.

את התשובה הנרחבת והיסודית ביותר לדברי הנודע ביהודה, כתב הבאר מים חיים, בספרו 'שער תפילה', בתשובה בראש הספר (מובא בליקוטי הערות לשו"ת נוב"י מה' מכון ירושלים). הוא מאריך לדון בדברי הנודע ביהודה ובכל הנקודות שעלו בדבריו, עיקר הדיון נסוב סביב השאלה האם צריך לכוון כוונה נוספת בהנחת תפילין (כפי שביארנו בהלכה שבועית שבוע שעבר) והאם לכוונה זו די מחשבה, או שצריך גם דיבור, ומביא ראיות שצריך גם דיבור. אמנם, המדקדק בתשובת הנודע ביהודה, יראה בהמשך התשובה שגם הוא סובר שצריך דיבור, אלא שטוען שהברכה היא הדבור ולא צריך כלום מלבדה. אלא שבשו"ת ערוגות הבשם (או"ח סי' טז אות ב- ג"ז שם) הוכיח משתי סוגיות בש"ס שיתכן ואדם מברך ולא מתכוין לצאת ידי חובה, ועצם זה שאדם בירך לא מוכיח שהתכוין לצאת ידי חובה (קל וחומר שלא מוכיח שהתכוין לכוונה הפרטית המיוחדת למצוות מסוימות).

[נע"י בשו"ת חסד לאברהם או"ח סי' ט ובשו"ת הרב"ז ח"א סי' מב הע' י- שכתבו להציל את הנודע ביהודה מקושיות הבאר מים חיים ולהוכיח שדי במחשבה ולא צריך דיבור. וכאמור לעיל, מדקדוק בדברי הנודע ביהודה, נראה שגם הוא סובר שצריך דיבור אלא שהברכה מספיקה].

וכתב החיד"א (שמחת הרגל, רות, סוף לימוד ב- ג"ז שם): "וירגיל עצמו לומר לשם יחוד קודש אברך הוא ושכינתיה וכו', ואל תשגיח במה שכתב הרב מהר"ר יחזקאל סג"ל לנדא בספרו שו"ת נוב"י, ובודאי הוא לא כיון על לומדי חכמת האמת בקדושה וענוה אלא שסתם הדברים" [מדבריו משמע שדווקא ללומדי חכמת הסוד יש לומר לשם יחוד ולא להמון העם].

ועוד רבים התירו והורו לכל אחד לומר לשם יחוד- לדוג', המלבי"ם בספרו ארצות החיים (סי' כה ס"ק כט) כתב: "וכבר נהגו כל יראי ה' חסידים ואנשי מעשה לאומרו", וכן בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' נ) משמע שסובר כשער התפילה ולא כנודע ביהודה.

וכמה פוסקים נשאלו לבאר את נוסח לשם יחוד והשיבו כל אחד בדרכו ובהסברתו ומדבריהם עולה שנוהגים לומר לשם יחוד (ע"י שו"ת משפטי עוזיאל ח"ג או"ח סי' ב ושו"ת בצל החכמה ח"ד סי' קס).

את יסודות הדיון, המחלוקת והכרעה למעשה, ביאר יפה כדרכו בקודש, הראשל"צ הגר"י יוסף שליט"א (ילקוט יוסף ציצית (סי' ח הע' ט). להלן דבריו (בקצור): "מקור המנהג לומר לשם יחוד לפני קיום כל מצוה, הוא על פי המבואר בזוה"ק (פרי תזריע, ופרשת יתרו, דף צג ע"ב): אמר ר"א בכל עובדי דבר נש לבעי ליה דלהוון כולהו לשמא קדישא, למדכרא בפומיה שמא קדישא דכולא הוא לפנייה. ואי איזדמן ליה עובדא ויכוין בה, זכאה איהו, ואף על גב דלא מכוין בה זכאה איהו דעביד

פקודא דמריה, אבל לא אתחשיב כמאן דעביד ריעותא לשמה וכו'. ואפילו הכי אי לאו תמן רעותא דלבא דאיהו עקרא דכולא, על דא צלי דוד ואמר ומעשה ידינו כוננה עלינו וכו', דהא לית כל בר נש חכים לשוואה רעותא ולבא לתקנא כולא, ויעביד עובדא דמצוה, ועל דא צלי צלותא דא ומעשה ידינו כוננה עלינו. מאי כוננה עלינו, כוננה ואתקין תיקונך לעילא כדקא יאות, עלינו אף על גב דלית אנן ידעין לשוואה רעותא, אלא עובדא בלחודוי. ע"כ. ודעת רבינו האר"י ז"ל היתה לומר לשם יחוד לפני קיום כל מצוה, וכמ"ש בהקדמת שער המצות...

ואמנם בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא יו"ד סי' צג) כתב לערער על הנהגים לומר לשם יחוד לפני כל מצוה שעושים... ותלמידו בשו"ת תשובה מאהבה חלק א' (סי' א') כתב, ומעיד אני עלי שמים וארץ שראיתי אחד שרצה לברך על אתרוג המהודר של רבינו, וכשראהו אומר יהי רצון קודם נטילת הלולב, כעס ורגז ואמר בקצף גדול, האומר יהי רצון איני מניחו לברך, ולא הניחו לברך. והגר"ח מצאנו חש לדברי הנודע ביהודה שלא לומר לשם יחוד, הואיל ויצא הדבר מפיו. [וכן הוא למנהג הגר"א וחב"ד]. גם בשו"ת מים חיים (סי' סז) כתב שיש להמנע מאמירת לשם יחוד. ע"ש. וכוונתם על היחודים והכוונות שעל פי הסוד, אבל בודאי דמודו שיש לכוין קודם עשיית המצוה לשם מצוה, דמצוות צריכות כוונה.

ואמנם מדברי הזוה"ק הנ"ל חזינן בשבח העולה מאמירת לשם יחוד לפני קיום המצוות. וכד' האר"י ז"ל. גם מרן החיד"א בספרו מורה באצבע (סי' א' אות א') כתב, קודם כל לימוד וכל מצוה טוב שיאמר לשם יחוד וכו', ואל תשגיח במי שמזלזל בזה. ע"ש. וכ"כ עוד במחזיק ברכה (סי' רלא סק"א), בשם הרב סולת בלולה, שלפני כל מצוה יאמר מצוה זו אני עושה לשם יחוד קב"ה ושכינתיה... ובשו"ת חסד לאברהם (תאו"ח סי' ט') הפליג הרבה בשבח אמירת לשם יחוד, וכתב שהגאון הנודע ביהודה לא היה דעתו שלא לומר נוסח זה, אלא היתה לו כוונה אחרת. ע"ש. כי לאחר שקמה כת השבתי צבי חששו מאד מכל דבר חסידות הנעשה שלא ע"י העוסקים בתורה. וראה עוד בשו"ת חזון עובדיה חלק ראשון (כרך ב' סוף סי' כט, עמוד תקסט).

גם היעב"ץ בסידורו העיד על אביו החכם צבי שהיה אומר לשם יחוד לפני כל מצוה שקיים. גם מהר"ח פלאגי בספרו כף החיים (סי' א' אות א') הביא דברי החיד"א הנ"ל שיש ליזהר קודם שבא ללמוד או לעשות איזה מצוה, שיאמר לשם יחוד וכו'. ושהרב ראשית חכמה (שער אהבה פרק ט') החמיר בזה, דצריך לומר לשם יחוד לייחד שני שמות הוי"ה ואדנו"ת. ויכוין שבזה תתעלה השכינה מהגלות. והכי איתא בתיקונים הנוספים (תיקון ז' דף קמו) שיכוין לאקמא שכינתא מן גלותא, ואפילו בשאר מעשים גשמיים יאמר לשם ה', כמ"ש בראשית חכמה (בפרק ט' משער אהבה), ובשער הקדושה (פרק טו) כתב דזו היתה מעלת האבות, דאפילו במעשים גשמיים היו מייחדים לשם ה'.

ע"כ. וכן האריך בזה בשו"ת רב פעלים חלק א' (סי' א'). וכן הוא בשו"ת תורה לשמה (סי' יז, וסי' תע), ובכף החיים (סי' ס' אות יא). ע"ש...

ובאמת, שהנסיון מוכיח שעל - ידי אמירת הלשם יחוד הקצר המובא בסידורים, מתעוררים לכוין לשם מצוה, כי בלא זה מכח ההרגל שוכחים מלכוין. ואף שהברכה גורמת לכוונה, מכל מקום מחמת ההרגל לא תמיד הברכה מזרזת לכוונה. וכן ראינו להרבה מגדולי חכמי הספרדים, שנהגו לומר לשם יחוד קודם קיום מצוה [רק שלא כולם דקדקו לומר את הנוסחאות הארוכות שנדפסו בלשון חכמים הנו']. ולכן אף שמרן אאמו"ר שליט"א אינו נוהג לומר לשם יחוד קודם ציצית ותפילין, מכל מקום מי שעיי אמירת הלשם יחוד יזכור לכוין לשם מצוה, נראה שעדיף שיאמרם. [ודרכו של מרן אאמו"ר לומר לשם יחוד קודם אכילת כזית פת בסוכה, ומדגיש, שהוא זכר לענני כבוד וכו' כדברי מרן בש"ע. כוונת המצוה בטעמא דמילתא]... וכן דרכו לומר לשם יחוד קודם ספירת העומר, אחר שכך הכל נהגו ברבים..."

2. מאחר וסדר ההנחה של התפילין הוא על פי הפסוק "וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך", כלומר שיש להניח תפילין של יד לפני תפילין של ראש. אפילו אם הוציא את התפילין של ראש מהנרתיק לפני תפילין של יד, עליו להעביר על המצוות ולהניח את התפילין של יד. ומאחר ורוצים למנוע את מצב, ולא להגיע לסיטואציה שבה יצטרך האדם לעבור על המצוות, יש להניח את התפילין בנרתיק באופן שכשיבוא להוציאן יפגע בשל יד תחלה.

וכך פסק השו"ע (סי' כח סעי' ב): "ויניח בתיק של ראש ועליו של יד, כדי שכשיבא להניחם יפגע בשל יד תחלה". וכתב המשנה ברורה (סי' ז): כתב הב"ח וכן הט"ז לעיל בסימן כ"ה סק"י דהיינו שיעשה תיק ארוך וצר שיהיו מונחים זה על גבי זה והמ"א כתב דיותר טוב ליתן התפילין זה בצד זה וכן נוהגין ומה שכתב המחבר ועליו של יד פירושו שיתנו קצת לצד מעלה כדי לפגוע בהם תחלה ובספר שולחן שלמה כתב דטוב שיהיו התשי"י בצד ימין של התיק ג"כ מטעם זה. ויש נוהגין לעשות שני כיסין אחד לשל יד וא' לש"ר אך גם בשני כיסין יותר טוב שיזהר ליתן הכיס של יד קצת לצד מעלה כדי שיפגע בהם תחלה ולא יעביר על המצוות דעת הט"ז לעיל בסימן כ"ה דגם עיי' כיס שייך מעביר על המצוה ועיין במ"א בסימן כ"ה סק"א. אותן בני אדם הנוהגין לעשות תיקין להתפילין יש להם לסמן איזה שייך לש"ר ואיזו לשל יד כדי שיזהר בהם ולא יוציא הש"ר תחלה מהתיק גם דכיון דש"ר קדושתו חמורה יזהר עיי' שלא לשנות אח"כ התיק ליתן בו של יד אלא א"כ התנה מתחלה וכדלקמן בסימן מב". ועיי' בביאור הלכה (סי' כה ד"ה שלא יפגע).

בימינו, רוב הנרתיקים אינם לאורך (באופן שהתפילין של ראש פנימיים יותר משל יד), אלא לרוחב (באופן שהתפילין מונחות זו לצד זו). המנהג הוא להניח את התפילין של ראש בימין הנרתיק ואת

של יד בשמאל הנרתיק. והטעם פשוט- שתפילין של ראש מעלתן גדולה משל יד, ולכן מקומן בימין שהוא הצד הנכבד, ועוד שכשאדם שולח את ידו הימנית להוציא את התפילין מהכיס, הרי היא נשלחת צחילה לצד שמאל, ויפגע בשל יד תחילה. ועיין ערוך השלחן (סי' כה סעי' יט וסי' כח סעי' ח. ובפסקי תשובות סי' כח אות ד).

[בעניין תפידנית- לכאורה יש להקפיד להשכיבה ולא להניחה עומדת כדי שהתפילין של יד לא יהיו מעל התפילין של ראש]

הסוגיה של אין מעבירין על המצוות היא גדולה ורחבה, ונוגעת בכמה עניינים לסדר הנחת תפילין (עניינים אלו יבוארו בהמשך הלימוד בהלכות תפילין בהלכה שבועית). לכן, מובאת להלן (בסוף המקורות והערות) הקדמה קצרה לנושא זה.

3. בספר חסידים (מרגליות סי' רעג) כתב: "אדם שהתפילין שלו או ספריו בתיק לא ינערם חוץ אלא יתפסם בידו ויוציאם".

וכתב המגן אברהם (סי' כח ס"ק ד): "לא יאחוז ברצועות ויגלול התפילין כמ"ש סי' קמ"ז ס"ה ולא ינערם מן התיק אלא יוציאם בידו". וע"ע משנה ברורה (ס"ק ט).

4. כתב השו"ע (סי' כח סעי' ג): "מנהג החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתן ובשעת חליצתן".

[במקומות נוספים מצאנו שמנשקים את תשמישי המצווה, או המצווה עצמה כדי להראות את חביבותה של המצווה עלינו. ע"י במשנה ברורה (סי' תעז ס"ק ה) שכתב: "כתב שלי"ה ראיתי מבני עליה שהיו מנשקין המצוות והמרור, וכן הסוכה בכניסתו וביציאתו, וכן ארבע מינים שבלולב, והכל לחיבוב מצוה, ואשרי מי שעובד ה' בשמחה".

'אין מעבירין על המצוות'

א. הביטוי 'אין מעבירין על המצוות' נמצא בשש סוגיות בש"ס- אבל משמעותו נמצאת בסוגיות רבות מספור.

המקום הראשון במסכת פסחים (סד ב) - הגמרא מבארת שעל הכהן לקחת קודם את המזרק המלא דם ואז להחזיר את הריקן ולא להיפך, כי משהושיט הכהן הראשון לשני את המזרק המלא, הרי התחילה המצווה ואין מעבירים על המצוות.

המקום השני במסכת יומא (נג א) - אביי מסדר סדר המערכה ואומר שדישון מזבח הפנימי קודם להטבת חמש נרות, אלא שהוא לא יודע מדוע: "גמרא גמירנא סברא לא ידענא". רבא מסביר שהסברה היא שאין מעבירים על המצוות, ומאחר וכשנכנסים להיכל נתקלים תחילה במזבח הפנימי, יש להתחיל בו.

המקום השלישי גם הוא במסכת יומא (נה ב) - רבי עקיבא מסביר שמעיקר הדין היה צריך להתחיל הכהן הגדול את הזאת הדם על מזבח הזהב מהקרן הדרום מערבית, כי בה הוא פוגע תחילה ביציאתו מקודש הקודשים, ואין מעבירים על המצוות, אלא שכתוב "ויצא אל המזבח", ואחרי שהוא יוצא ועוקף את כל המזבח, ואז הוא נמצא מול הקרן הדרום מזרחית ובה מתחילים.

המקום הרביעי גם כן במסכת יומא (עא) - המשנה (שם סח ב) אומרת: "הרואה כהן גדול כשהוא קורא אינו רואה פר ושעיר הנשרפין והרואה פר ושעיר הנשרפין אינו רואה כהן גדול כשהוא קורא ולא מפני שאינו רשאי אלא שהיתה דרך רחוקה ומלאכת שניהן שוה כאחת". הגמרא שואלת, פשוט שמותר לו, מה חידשה המשנה במילים "לא מפני שאינו רשאי"? ומתרצת שיש הו"א שמאחר ואין מעבירין על המצוות, יהיה אסור, כי התחיל במצוה אחת ומניח אותה והלך לראות אחרת, קמ"ל שמותר כי יש מצוה של ברוב עם הדרת מלך.

המקום החמישי במסכת מגילה (ו ב) - רבי אליעזר ברבי יוסי ורבן גמליאל חלוקים האם בשנה מעוברת קוראים את המגילה באדר ראשון או באדר שני, הגמרא מסבירה את שיטת רבי אליעזר ברבי יוסי שעדיף להקדים לאדר ראשון כי אין מעבירין על המצוות. ושיטת רבן גמליאל היא שעדיף לאחר לאדר שני כדי לסמוך גאולה לגאולה.

המקום השישי במסכת מנחות (סד ב) - המשנה אומרת שמצווה להביא את העומר מהקרוב ביותר לירושלים. הגמרא מסבירה את הדין בשתי דרכים. או כדי שהתבואה תהיה רכה וטריה, או מאחר ואין מעבירין על המצוות.

ב. מהיכן למדו חז"ל כלל זה? שתי דרכים בזה בראשונים. רש"י על התורה (פרשת בא, שמות יב יז) מביא את לשון המכילתא על הפסוק 'ושמרתם את המצוות...': "רבי יאשיה אומר אל תהי קורא את המצוות אלא את המצוות, כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצווה אלא אם באה לידך עשה אותה מיד". משמע שמקור הדין הוא מפסוק בתורה, שנלמד באחת מדרכי הלימוד

המקובלות 'אל תקרי'. וכך כתב רש"י במסכת יומא (לג א וע"ע מגילה ו ב): "ונפקא לך במכילתא מושמרתם את המצות, קרי ביה את המצות - לא תמתין לה שתחמיץ ותיישן".

מה מכריח את רש"י לפרש כך את המכילתא? אילולי דבריו היינו אומרים שהמכילתא מדברת על דין 'זריזין מקדימים למצוות', כי הלשון במכילתא: "אם באה לידך עשה אותה מיד", מרמז על זריזות בקיום המצווה, ואילו אין מעבירין משמעו הפשוט הוא שהאדם ידלג על המצווה, ולא יקיימה כלל, כמו 'אין מעבירין על האוכלים', שפירושו הוא לעבור מעליהם ולהתעלם מהם.

הגאון הרב אשר וייס שליט"א, מסביר שאפשר שמאחר והגמרא לומדת את הדין של זריזים מהפסוק בפרשת השבוע "וישכם אברהם בבוקר" (פסחים ד א), צריך לומר שהמכילתא מדברת על עניין אחר.

אבל בחידושי הר"ן למסכת מועד קטן (ט א) כתב: "וכתיב אורח חיים פן תפלו (משלי ה ה) כלומר לא תשקול ולא תניח מצוה הקטנה ע"י הגדולה. הא כיצד כשאפשר ליעשות הקטנה ע"י אחרים הנח הקטנה ועשה הגדולה ואם לאו עשה הראשונה הבאה לידך כדרך שאמרו אין מעבירין על המצות".

לכאורה יש נפקא מינא גדולה בין רש"י לר"ן. אם הדין נלמד מפסוק בתורה, אפשר שהוא מדאורייתא. אך אם הדין נלמד מפסוק בנביא ודאי שאינו אלא מדרבנן (כדרך שאמרו 'דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן').

אמנם הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פרק מג) כתב: "אמרו רז"ל תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אזניך, אל תקרי אזניך אלא אזניך, מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה יתן אצבעו בתוך אזנו, ואני תמיה אם זה התנא אצל אלו הסכלים כן יחשוב בפירוש זה הפסוק, ושזאת היא כונת זאת המצוה, ושהיתד הוא האצבע, ואזניך הם האזנים, איני חושב שאחד ממי ששכלו שלם יחשב זה, אבל היא מליצת שיר נאה מאד, הזהיר בה על מדה טובה, והוא כי כמו שאסור לומר דבר מגונה, כן אסור לשמעו, וסמך זה לפסוק על צד המשל השיר, וכן כל מה שיאמר במדרשות אל תקרי כך אלא כך, זהו ענינו". ולפי זה גם אצלנו, אל תקרי מצות אלא מצוות, ודאי שפשט הפסוק מדבר על שימור המצות מחימוץ, ורק כמליצת שיר ואסמכתא בעלמא למדו מפסוק זה - 'אין מעבירים על המצוות'.

ג. באמת יש בזה מחלוקת ראשונים.

הגמרא במסכת יומא (לג ב) ממשיכה ואומרת: "אמר רבא שמע מינה מדריש לקיש עבורי דרעא אטוטפתא אסור היכי עביד מדרעא לטוטפתא" ויש שלש דרכים בראשונים לפרש את הגמרא הזו. רש"י מפרש שצריך להניח תחילה את התפילין של יד כי בהם פגע תחילה. תוס' מקשים עליו, שהחויב להניח תפילין של יד תחילה הוא לא בגלל שפגע בהם תחילה אלא בגלל שסדר הפסוק הוא

תחילה קשירה ביד ואחר כך הנחה על הראש. והגמרא במסכת מנחות (לו א) לומדת מזה שסדר ההנחה הוא תפילין של יד ואחר כך תפילין של ראש.

דרך שניה: "מפרש רבינו תם בשם רב האי גאון זצ"ל דאיירי בשעה שחולץ תפילין ומניחן בתיק שלא יעביר אותן של יד ויתנם בתיק תחילה ואח"כ של ראש למעלה דא"כ כשיבא להניח יפגע בשל ראש תחילה ויצטרך להעביר על המצות משום דשל יד יש להניח תחילה כדפי' לפיכך צריך להניח בתיק של ראש תחילה ואח"כ של יד למעלה" (תוס' שם).

דרך שלישית: "ורבי אליהו זצ"ל מפרש דלענין משמוש איירי דחייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ק"ו מציץ והשתא קאמר דבשל יד ממשמש תחילה משום דפגע בהן ברישא ואח"כ ממשמש בשל ראש" (גי' שם).

לכאורה יוצא מרב האי גאון שדין אין מעבירין על המצוה הוא מדרבנן, כי אם זה היה מדאורייתא, למה עדיף להניח קודם של יד ולא להניח קודם את מה שפגע בו? הרי שני הדברים חיובם מדאורייתא? כך למד הרדב"ז (ח"א סי' תקכט): "מ"מ נ"ל בטעמו של דבר דמאן דשני סדרא עבר אדאורייתא דכתיב וקשרתם והיו לטוטפות והא דאין מעבירין על המצות מדרבנן היא ואסמכוה במכילתא מושמרתם את המצות קרי ביה את המצות שלא תמתין לה עד שתחמיץ ותתישיין".

אבל אפשר לדחות את דבריו, ולפרש שדין אין מעבירין על המצוות חל רק במקום שאין לי טעם אחר לדחות מצווה אחת מפני חברתה. ונבאר.

את דין אין מעבירין על המצוות אנו מוצאים בשלש מערכות- בשתי מצוות, בהן עלינו לדחות אחת מפני חברתה או לקיים את זו שבאה לידינו. במצווה אחת במקום בו יש לקיימה, שאפשר לקיימה בשתי מקומות ופגע תחילה במקום אחד. ובשני זמנים שאפשר לקיים בהם את המצווה יש לקיימה בזמן המוקדם יותר.

בכל אחד ממקרים אלו מצאנו שכשיש עניין אחר שמחמתו צריך לשנות, משנים. לדוגמא: בשני זמנים, כבר ראינו לעיל את הגמרא במגילה שנחלקו תנאים אם קוראים מגילה באדר ראשון או באדר שני, אדר ראשון בגלל אין מעבירין, או אדר שני על מנת לסמוך גאולה לגאולה. להלכה נפסק שקוראים באדר שני. גם במקום כבר ראינו את הגמרא ביומא לגבי הזאת דם על מזבח הזהב שמאחר ויש גזירת הכתוב ויצא אל המזבח לא מתחילים מקרן דרומית מערבית.

וכך צריך לומר גם בתפילין, שמאחר ויש לימוד שמחייב להניח קודם תפילין של יד, לא חל פה כלל הדין של אין מעבירין על המצוות.

אלא שקשה לפרש כך בגלל הלשון של התוס': "ויצטרך להעביר על המצות משום דשל יד יש להניח תחילה"- משמע שעובר על המצווה וחל הדין.

ד. ואולי אפשר לומר בדרך לימוד שההסבר הוא שאע"פ שדין אין מעבירין על המצוות הוא דאורייתא, עדיף לעבור עליו מאשר לעבור על הסדר הכתוב בתורה, והדבר תלוי בטעם דין אין מעבירין על המצוות.

הריטב"א (יומא לג א) מבאר שאין מעבירים על המצוות כדי שלא יהיה פנוי מן המצוות. ובמגן אברהם (סי' קמז ס"ק יא) מבואר שסברה זו נכונה רק באין מעבירין על המצוות בין שתי מצוות ולא באין מעבירין במצווה אחת במקום או בזמן, וצריך לומר שבמצווה אחת הטעם הוא משום ביזוי מצווה עיין שו"ת דברי מלכאל (ח"א סי' טז).

והנה בתפילין נחלקו הראשונים האם הן שתי מצוות- של יד לחוד ושל ראש לחוד או שהן מצווה אחת שמתקיימת בשני מעשים- של יד ושל ראש¹.

הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה יב - יג) מנה את מצוות תפילין בשני מצוות: "והמצוה הי"ב היא שצונו להניח תפילין של ראש והוא אמרו יתעלה והיו לטוטפות בין עיניך וכבר נכפל הצווי במצוה זו ארבע פעמים. והמצוה הי"ג היא שצונו להניח תפילין של יד והוא אמרו וקשרתם לאות על ירך וכבר נכפל הצווי בזה גם כן ארבע פעמים. והראיה על היות תפילין שלראש ושל יד שתי מצוות אמרם בגמרא מנחות (מד א) על צד התימה ממי שיחשוב שתפילין שלראש ושל יד אינן אחד מהם

¹ יש ראשונים שקושרים בין השאלה אם תפילין הן שתי מצוות או מצווה אחת לשאלה האם מברכים על התפילין שתי ברכות או ברכה אחת. כידוע, נחלקו הראשונים (מנחות לו א) האם יש לברך ברכה אחת על הנחת תפילין של יד ושל ראש, או שמברכים שתי ברכות [דעת רש"י ברכה אחת, לדעת ר"ת שתי ברכות (כמוכח שעוד ראשונים חולקים בזה והכל מבואר בבית יוסף סי' כה)], וכתב בחידושי הרשב"א (מנחות שם): "נראה כשיטת רבינו תם ז"ל שפי', האחת דנראה כתקון שתי ברכות לשתי תפילין כיון דשתי מצוות הן מדאמרינן (לח א) תפלה של יד אינה מעכבת של ראש, וא"ת א"כ דשתי מצוות הן כל אחת מצווה בפני עצמה אמאי תקון של יד להניח דמשמע התחלת מצווה ובשל ראש על מצוות דמשמע דעכשיו גומר המצווה כיון דשתי מצוות הן היה לנו לברך שתיהן בלשון אחד או בשתייהן לברך להניח או על מצוות שהרי זו אינה גמר של זו, יש לומר דאע"ג דשתי מצוות הן מכל מקום כיון דקרא קאמר דמצוות דשל יד תקדים לשל ראש כדכתיב בכלהו פרשיות דתפילין וקשרתם לאות על ירך קודם והיו לטוטפות א"כ הוי כמאן דאמר קרא של ראש אף על גב דמצווה באפי נפשה היא והווי שתי מצוות שצריכה האחת להיות קודמת לחברתה דכשיברך על הקודמת יש לו לברך בלשון קדימה ועל המאוחרת בלשון גמר המצווה ולכך מברך בשל יד בלשון התחלה ובשל ראש בלשון גמר אף על פי שאינן מצווה אחת ואה"נ אלמלי היה יכול להניח של ראש קודם של יד כמו של יד לשל ראש היה מברך שתיהן בלשון אחד הילכך ליכא לאוכוחי מלשון הברכות דחדא מצווה היא".
בראש דבריו, תלה הרשב"א את המחלוקת אם לברך שתי ברכות או אחת בדיון האם זו מצווה אחת או שתיים.
ברור שהרמב"ם לא הבין כך, לשיטתו אין קשר בין השאלות, שהרי מצד אחד הוא מונה את תפילין כשתי מצוות ומאידך פוסק (הל' תפילין פ"ד הל' ה) שמברכים רק ברכה אחת.
מדוע מברכים על שתי מצוות רק ברכה אחת? הרמב"ם עצמו השיב על שאלה זו בשו"ת פאר הדור (סי' ח תשובה א): "שאלתם במניח תפילין שח מברך שתיים וכו', לא שח מברך אחת. ואמרתם אמאי מברך אחת והן שתי מצוות? אף על פי ששתי מצוות הן, ואין מעכבות זו את זו, הואיל וענין שתי המצוות ענין אחד הוא, מברך אחת, שענין שתיהן הוא הזכרון, שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך"

מבלתי האחר אלא בהיות שתיהן לפניו יחד מאמר זה לשונו מאן דלית ליה שתי מצות חדא מצוה לא לעביד. כלומר מי שלא יוכל לעשות שתי מצות לא יעשה האחת, אינו כן אלא יעשה המצוה שהיא בידו ולכן יניח אי זה מהן שיהיו בידו. הנה כבר התבאר לך קראם לתפלין שלראש ושליד שתי מצות".

כך מנו גם הסמ"ג (עשיו כא - כב) והחינוך (מצוה תכא -תכב).

מאידך בספר יראים (סי' שצט, דפוס ישן סי' טז) כתב רא"ם: "תפילין: את ה' אלהיך תירא ותעבוד. וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. צוה יוצרנו שיתנו ישראל מצותיו ומלכותו עליהם בד' מקומות בתורה... שצוה בהם הב"ה שיתנו ישראל את מצותיו על ידם ובין עיניהם". משמע מלשונו שאין בתפילין שתי מצוות אלא מצוה אחת שיש לה שני חלקים.

כך מנו גם בה"ג (הקדמה מצוות עשה ב) וסמ"ק (סי' קנג).

מעתה, אם נאמר שתפילין הן שתי מצוות, וטעם אין מעבירים הוא שלא יהיה פנוי מן המצוות, נצטרך לומר שדין זה הוא מדרבנן, שאם לא כן, למה לדחות אותו מפני סדר ההנחה המפורש בתורה. אולם, אם נאמר שמצוות תפילין היא מצוה אחת, וטעם אין מעבירין על המצוות הוא מפני ביזוי מצוה, אפשר לומר שדין זה הוא דאורייתא, והטעם שעדיף סדר הכתוב בתורה על אין מעבירין, הוא שלקיים את המצווה שלא כסדרה הוא ביזוי גדול יותר למצווה.

ה. ולכאורה מחלוקת זו בטעם הדין מולידה מחלוקת להלכה.

המגן אברהם (סי' כה ס"ק ב) כתב: "כל שהווי מצוה לא משהינן, אע"פ שיכול להיות שיעשה אחר כך המצוה יותר מן המובחר". אבל בשו"ת חכם צבי (סי' קו) שכתב: "וההיא דברכת הלבנה שפסק הרב בת"ה שיש לנו להמתין ל"ק דהתם המצוה ההיא נעשית באופן יותר משובח לכן יש להמתין כדי לקיימה על צד היותר טוב וכן ההיא דתמידין ומוספין יש לומר דכחדא מצוה חשיבי דתרווייהו עבודת הקרבנות ובחד בהמה נינהו אבל במצות שונות אין מעבירין קלה מפני החמורה הא מיהא במצוה אחת שאפשר לעשותה היום שלא מן המובחר ולמחר מן המובחר טוב להמתין למחר ואין בזה משום מעבירין על המצות". וכך מוכח בבאיור הגר"א (סי' תכו ס"ק ב) שרק במקום בו המצוה לא תעשה אח"כ בהידור לא מעבירים על המצוות, אבל אם תעשה המצוה אחר כך בהידור, מעבירים.

בתורה תמימה (שמות יב יז) מביא ראייה לשיטת החכם צבי והגר"א ממדרש בפרשת לך לך על הפסוק "וימל אברהם את בשר עורלתו בעצם היום הזה". שהכוונה היא לאמצע היום, ואע"פ שאברהם היה זריז, וישכם אברהם בבוקר, על מנת לפרסם את המצוה היה עדיף לעשותה באמצע היום.

ולפי דברינו אפשר לבאר את המחלוקת באופן זה- המגן אברהם סובר שיסוד הדין הוא שלא יהיה פנוי מן המצוות, שכן מצאנו לו מפורשות בסי' קמז, ולכן לדעתו אין לאחר על מנת להרויח הידורים. אך הגר"א סובר שיסוד הדין הוא משום ביזוי מצוה, וממילא אם מאחר כדי לקיים בהידור אין בזה ביזוי.

1. למעשה רוב הראשונים והאחרונים סוברים שדין אין מעבירים על המצוות הוא מדאורייתא.

תוס' במסכת מגילה (ו ב ד"ה מסתבר) סוברים שדין אין מעבירין על המצוות הוא מדאורייתא. שכתבו: "קשה להא דאמרינן בפרק איזהו מקומן (זבחים נא א) לגבי שיירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של המזבח, ודייק טעמא דאמר קרא אל יסוד מזבח העולה וקשה למה לי קרא תיפוק ליה דאין מעבירין על המצוות"? ומוכח מדבריהם שסוברים שאין מעבירין על המצוות הוא מדאורייתא, שאילו היה מדרבנן, אדרבא, בא הפסוק ללמדנו שדין זה הוא דאורייתא. ובמסכת יומא (לג א ד"ה אין מעבירין) הם אומרים יותר מזה, הגמרא במסכת זבחים אומרת שהסיבה ששופכים את שיירי הדם על יסוד המזבח המערבי היא שכתוב בפסוק: "אל יסוד מזבח העולה אשר פתח אהל מועד" והגמרא מפרשת: "ההוא דפגע ביה ברישא", ומכאן מקור נוסף מדאורייתא לדין אין מעבירין על המצוות. אלא שהגרסא הזו בגמרא לא מוסכמת, ותוס' עצמם מביאים שרש"י לא גורס "ההוא דפגע ביה ברישא" וממילא אין מפה מקור לדין אין מעבירין על המצוות.

אז כאמור שיטת תוס' היא שדין אין מעבירין על המצוות הוא מדאורייתא, וכמותו פסקו רבים. לדוגמא: נשמת אדם (כלל יג סעי' ב) כתב: "ואמנם כיון דזה מדאורייתא דאין מעבירין על המצוות, מדכתיב ושמרתם את המצוות, מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה, ודרשה גמורה היא ולא אסמכתא כדמוכח ביומא ל"ג ע"א בתוס' ד"ה אין מעבירין". וגם בספר ארעא דרבנן (סי' א). גם החיד"א ביעיר און (מערכת א כלל יז) העלה שדין זה הוא מדאורייתא.